

ממה היה עשוי המזבח: אדמה, אבנים, או עצי שיטים? איך מיישבים בין הציוויים השונים?

שמות כ':כ"ב

(יט) לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם. (כ) מזבח אדמה תעשה לי וזבחתי עליו את עלתיך ואת שלמיך את צאנך ואת בקרך בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. (כא) ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבו הנפת עליה ותחללה. (כב) ולא תעלה במעלת על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו.

שמות כ"ד: ד'-ח'

(ד) ויכתב משה את כל דברי ה' וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל. (ה) וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים... (ז) ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. (ח) ויקח משה את הדם ויזרק על העם ויאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה.

שמות כ"ז:א'-ח'

(א) ועשית את המזבח עצי שיטים חמש אמות ארך וחמש אמות רחב רבוע יהיה המזבח ושלוש אמות קמתו. (ב) ועשית קרנתיו על ארבע פנתיו ממנו והיין קרנתיו וצפית אתו נחשת.... (ח) נבוב לחת תעשה אתו כאשר הראה אתך בהר כן יעשו

דברים כ"ז:ד'-ו'

(ד) והיה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום בהר עיבל ושדת אותם בשיד. (ה) ובנית שם מזבח לה' אלהיך מזבח אבנים לא תניף עליהם ברזל. (ו) אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך והעלית עליו עולת לה' אלהיך.

- למה נצטוו בתחילה (שמות כ') על מזבח אדמה או מזבח אבנים ואחר כך בהקשר המשך (שמות כ"ז) על מזבח נחושת?
- מה פירוש "ואם מזבח אבנים תעשה לי": האם בניית מזבח זו היא רשות?
- מה היחס בין בניית המזבח בשמות כ"ד לדיני המזבח שניתנו בשמות כ' ובשמות כ"ז?
- מה היחס בין בניית המזבח בעברם את הירדן (צווי על מזבח זה בדברים כ"ז) לדיני מזבח שניתנו בשמות כ' ובשמות כ"ז?
- איך השתמשו במזבח עשוי עץ להקרבה ולאש תמיד?
- בהתחשב בכך שלבשו הכהנים מכנסים מתחת לכתונתם, למה בכ"ב נצטוו לא להמנע מגלוי ערוה בעלותם למזבח?

גישה 1. מזבח אדמה = מזבח נחושת (2 פנים של מזבח 1)

מכילתא דר' ישמעאל יתרו בחודש י"א

ר' ישמעאל אומר, מזבח מחובר באדמה תעשה לי, שלא תבנהו על גבי כיפיים ולא על גבי עמודים. רבי נתן אומר, מזבח חלול באדמה תעשה לי, שנא' נבוב לוחות תעשה אותו (שם' כ"ז:ח'). איסי בן עקיבא אומר, מזבח נחשת מלא אדמה תעשה לי... ואם מזבח אבנים תעשה לי. רבי ישמעאל אומר, כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ משלשה... כיוצא בו ואם מזבח אבנים תעשה לי, חובה...

בבלי זבחים ס"א:

אמר רב הונא אמר רב: מזבח של שילה של אבנים היה, דתניא: ר"א בן יעקב אומר, מה תלמוד לומר: (שמות כ') אבנים (דברים כ"ז) אבנים (דברים כ"ז) אבנים שלש פעמים? אחד של שילה, ואחד של נוב וגבעון, ובית עולמים...

רש"י שמות כ':כ"ב, כ"ז:ה'

ולא תעלה במעלות – כשאתה בונה כבש למזבח, לא תעשהו מעלות מעלות אישיקלונ"ש [מדרגות] בלעז. אלא חלק יהא ומשופע. אשר לא תגלה ערותך – שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך, ואף על פי שאינו גלוי ערוה ממש, שהרי כתיב (שמות כח מב) ועשה להם מכנסי בד, מכל מקום הרחבת הפסיעות קרוב לגלוי ערוה הוא, ואתה נוהג בהם מנהג בזיון...

(כ"ז:ה') כבש שהיו עולין בו, אע"פ שלא פירשו בעניין זה, כבר שמענו בפרשת 'מזבח אדמה תעשה לי' (שם' כ, כ): "לא תעלה במעלות" לא תעשה לי מעלות בכבש שלו, אלא כבש חלק;

אלו דעות יש במכילתא ליישוב הסתירה בין הציווי לבנות מזבח אדמה לבין הציווי לבנות מזבח נחושת?

לפי ר"א בן יעקב בבבלי, מתי בנו מזבח אבנים במקום מזבח נחושת אדמה?

איך ר' ישמעאל מפרש את המילה אם בפסוק: "אם מזבח אבנים" – הלא יש חיוב לבנות מזבח אבנים (בתקופות מסוימות)?

למה לפי רש"י יש צורך באזהרה נגד גלוי ערוה אף שילבשו הכהנים מכנסים במשכן?

האם לגישה זו יש הסבר למה בנוסף לציווי (העיקרי) על בניית מזבח בפרשת תרומה, יש גם ציווי על בניית מזבח בשמות כ'?

גישה 2. שני מזבחות שונים

אבן עזרא שמות כ': כ"א, כ"ב, כ"ג, כ"ד, כ"ה

והנה פי' מזבח אדמה כמשמעו עשוי מאדמה. וזהו שכתב שם. ויבן מזבח תחת ההר (שמות כ"ד:ד'). וכתוב בכאן. וזבחת עליו את עלותיך ואת שלמיך, ושם כתוב ויעלו עולות ויזבחו זבחים שלמים (שם ה'). ואין ספק, כי זאת פרשת מזבח אדמה, גם לא תעשון אתי (שמות כ':כ'), בעבור דם הברית שזרק על המזבח, ועל העם שקבלו על נפשם, שהשם לבדו יהיה להם לאלהים...

ואם מזבח אבנים – וצוה השם, שיבנו מזבח אבנים בעבר הירדן טרם שינחלו הארץ, ויכתבו על האבנים כל התורה כי מצות רבות הם תלויות בארץ, כמו שהיה צורך עם בניהם בהכנסם לארץ מפני המצוות התלויות בארץ. ושם זבחו שלמים ויאכלו כאשר עשו אבותיהם. ויהיה טעם, ואם מזבח אבנים, כאומר עשה עתה מזבח אדמה, ואם תזכה שתכנס לארץ אז תבנה מזבח אבנים.

ואלה המשפטים – אחר שאמרו ישראל למשה: דבר אתה עמנו (שמות כ', טז), אמר השם למשה בגשתו אל הערפל: כה תאמר אל בני ישראל (שם, יט). והחל להזהיר על אלהי הזהב, ושיכרות ברית עמהם ברדתו, שהשם לבדו יהיה להם לאלהים. והורה המשפטים והמצוות, שיאמר להם אם יקבלום אז יכרות להם ברית. ואמר לו בסוף אלה התנאים פרשת הנה אנכי שולח מלאך לפניך (שמות כג, כ). ועיקר הפרשה להשמיד עבודת גלולים מארצם בהכנסם שם... והנה תחלת הפרשה, שלא יעשו את השם אלהים אחרים. וסוף הפרשה להכריז זכר האלילים והפסילים...

יסוד מורא ב': ח' – ויש שהיו מצות על משה לבדו כמו מזבח אדמה שכרת ברית עם ישראל ולפסול הלוחות ולהקים המשכן ושבעת ימי המלואים ולמשוח המשכן ואחיו ובניו ולתת האורים והתומים על החושן ולשים לוחות הברית בארון ודבר נחש נחשת וככה מצות אחרות כמו רקועי פחים ושיתנו הכהנים התורה מצד הארון מחוץ וצנצנת המן ומטה אהרן.

רד"צ הופמן שמות כ': כ'

...כבר ביאר רש"י הירש יפה את משמע המזבח. המזבח מייצג את תפקידם של ישראל להעלות את כל הארצי אל השמים, אליו ית'. אל לנו לייצג את האלוקים על ידי תמונות כדי להורידו אלי אדמה. אדרבה, עלינו לשאוף להעלות את הארץ אלי שמים. והנה מזבח אדמה הוא מעין תל-אדמה ארעי, בעוד שמזבח אבנים הוא בניין חזק וקבוע. האחד מתאים לתקופת מסעי המדבר, לעת מצבם חסר-המנוחה של בני ישראל, והאחר – לזמן שבו ינחיל ה' מנוחה לישראל מכל אויביו סביב. במלים אחרות, מזבח האדמה מתאים לתקופה שחז"ל קוראים לה שעת היתר הבמות, ואילו מזבח אבנים – לשעת איסור הבמות. בכל תקופה צריכה שאיפת העם להיות העלאת הארצי אל השמים, בעיתות מנוחה ושלוש בטוח – על ידי בניין חזק, אבל גם בעתות מסעות והעדר מנוחה אין לחדול משאיפה זו. כאשר אין מסוגלים להקים בניין של קבע, כי אז יש להקים לפחות תל אדמה שעליו תתנהל לפי שעה – באורח ארעי – עבודת ה'... ובהם מדבר הכתוב באומרו 'מזבח אדמה תעשה לי... בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך'. אמנם הקמת המזבחות מוגבלת כאן לאותם מקומות שה' יקדיש לתכלית זו על ידי התגלות כלשהי, ואכן מלמדות אותנו תולדות ישראל שהיו מקומות כאלה. בבוכים מופיע מלאך אלהים לעיני העם והם הקימו שם מזבח וזבחו לה' (שופטים ב':א-ה'); מלאך מופיע לו לגדעון בעפרה והוא בונה שם מזבח (שם ו':כ"ד) ובדומה לזה המזבח שמנוח בונה על פי ציוויו של מלאך (שם י"ג:ט).

...הוזה אומר שעד אשר שקטה הארץ בימי שלמה הוקמו במות בכל חלקי הארץ, במקומות בהם נתגלתה השכינה. מסתבר, שרובן של הבמות האלה שהוקמו מהר, עקב צורך השעה, היו עשויות אדמה בלבד, ורק אלה שהוקמו לקבע נבנו מאבנים, ומוכן מאליו שדבר זה מותר גם לגבי המזבח שבו מדובר כאן. ועם זאת מתכוונת התורה במלים 'מזבח אדמה' שבכאן ראשית כל לאותו מזבח שנועד לכל עם ישראל, ואשר צריך לבנותו במקום אחד, לכשיבואו אל המנוחה ואל הנחלה. תקופת מנוחה כזאת יכולה היתה להתחיל כבר מיד עם כיבוש הארץ – אילו הלכו ישראל בדרך ה', ועל כן היה צריך לבנות מזבח אבנים תיכף אחר מעבר הירדן (דברים כ"ז:ה); יהושע ח'ל"א) מזבח, אשר יעיד על כך, שעתה הגיעה עת אחידות עבודת ה' הבאה לידי ביטוי במזבח אבנים אחד קבוע, אך חטאי העם לא הניחוהו להגיע אל המנוחה. עוד מזבחות אדמה רבים היה צריך להקים עד הזמן שבו מקדש אחד יאחד את כל ישראל.

המזבח שבמשכן היה עשוי נחושת, אך מולא אדמה, שהרי זה היה עדיין בימי מסעי המדבר. גם המזבח שבבית המקדש היה עשוי נחושת, אך הוא מולא אבנים – סימן למנוחה המובטחת. ...

לפי ראב"ע, מתי יבנו מזבח אדמה? מתי מזבח אבנים? מתי מזבח נחושת? מי נצטווה בבניית מזבח אדמה ומזבח אבנים, ומי במזבח נחושת? אלו דוגמאות נוספות נותן ראב"ע למצוות שנצטוו בהן רק משה?

איך ראב"ע מפרש את המילה אם בפסוק "אם מזבח אבנים"?

האם לראב"ע יש הסבר למה בנוסף לציווי (העיקרי) על בניית מזבח בפרשת תרומה, יש גם ציווי על בניית מזבח בשמות כ'? האם הוא מסביר למה ציווי על מזבח אדמה מופיע דווקא לפני פרשת משפטים וטקס כריתת הברית בשמות כ'? האם גישתו מסביר למה גם צווי על מזבח אבנים מופיע שם?

לפי רד"צ הופמן, מתי יבנו מזבחות אדמה ומתי אבנים? מה מסמל כל אחד מן החומרים האלו? למה בנוסף לציווי (העיקרי) על בניית מזבח במשכן בפרשת תרומה, יש ציווי על בניית מזבחות אדמה ואבנים בשמות כ'?

איך צריך רד"צ הופמן לפרש את המילה אם בפסוק אם מזבח אבנים...?

גישה 3. שנוי בתוכנית

הואיל משה שמות כ': כ'

מזבח אדמה – כתוב אחד אומר מזבח אדמה תעשה לי, בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו', וכתוב אחד אומר ועשו לי מקדש, ארון וכרובים, שלחן, מנורה, כיור, מזבחות ובגדי כהונה, זהב וכסף ונחשת? אין תימה בדבר, כאן קודם מעשה העגל, כאן לאחר מעשה העגל (מהר"ר משה ערענרייך הלוי, ועיין עוד בפרשת תשא); מ"מ הודיע האל ית"ש שזה היה חפצו שלא לבחור בבית ובאיש ובעבודה פרטית כי מלא כל הארץ כבודו וכל בני האדם עבדיו, וזבחים ועולות הם יקרי הערך לפניו כשבאים בתורת נדבה (על ענין מצות הקרבנות עיין במשתדל פרשת ויקרא), ומשקלקלו לא היו עוד ראויים לעבודה חפשית כזו וצריכים לגדרים לבלתי יסורו מהדרך הישרה, לכל הפחות בעבודתם את ה', ולא יעבדוהו עבודת זמה וחרפה כעבודת יתר האומות את אלהיהם.

אזכיר את שמי – אל"ף במקום ת"ו, וכמהו ותחס עליך (ש"א כ"ד י"ד), רבים עוד הביאם שד"ל בביאור יחזקאל (ה' ו') על פסוק וחרב אריק אחריהם. וכן תרגם הירושלמי בכל אתר דתדכרו ית שמי, ואולי תיקון סופרים הוא אחר איסור הבמות

איך הסביר הואיל משה את הסתירה בין הציווי לבנות מזבח אדמה (או אבנים) לבין הציווי לבנות מזבח נחושת?

איך יפרש הואיל משה את הציווי של "אם מזבח אבנים" – האם יש חיוב לבנות מזבח אבנים (או זה רק אופציה חילופית לאדמה)?

איך הואיל משה קורא את הפסוק "בכל מקום אשר אזכיר את שמי"? למי היה מותר לבנות מזבח ולהקריב עליו לפני חטא העגל?

האם לגישה זו יש הסבר למה בנוסף לציווי (העיקרי) על בניית מזבח בפרשת תרומה, יש גם ציווי על בניית מזבח בשמות כ'? האם גישה זו מסבירה למה הציווי על מזבח אדמה מופיע דווקא בין מתן תורה לפרשת משפטים?